

Dijalektologija srpskog jezika

Raspad srpsko-hrvatske jezičke zajednice nameće potrebu da srpska dijalektologija zameni srpskohrvatsku vizuru srpskom. To znači da iz njenog polja proučavanja izlaze govori Hrvata i muslimana Bošnjaka. Izlazak kajkavskog i čakavskog narečja iz tog polja čini irelevantnim za srpsku dijalektologiju i pojam štokavskog narečja: svi su srpski govori štokavski. Noviji rezultati terenskih istraživanja i nova razmišljanja o dijalektima omogućavaju određenja poboljšanja klasifikacije srpskih dijalekata.

Narečja južnoslovenskih jezika - kajkavsko, čakavsko, štokavsko

Kajkavsko narečje je jedno od tri narečja hrvatskog jezika i jedno od četiri narečja srpsko-hrvatskog jezičnoga dijasistema, koje se koristi u Zagrebu i na širem severozapadu Hrvatske, kao i u nekim mestima u Austriji i Mađarskoj

Čakavsko narečje je narečje hrvatskog jezika koje se koristi u Istri, na Dalmantinskom primorju i ostrvima. Naziv potiče od upitne zamenice ča. Područje na kom je dominiralo čakavsko narečje je nekada bilo mnogo šire (cela Lika, severna Dalmacija, Kordun itd). Razlog njegovog smanjivanja su migracije izazvane Osmanlijskim osvajanjima, kada se ikavsko narečje iz zapadne Hercegovine, zajedno sa istočno hercegovačkim dijalektom, proširilo na severozapad. Područje čakavštine se i danas smanjuje pod uticajem književnog jezika. Uoči Prvog svetskog rata ovim narečjem govorilo je oko 23% Hrvata, a danas tek 12%, te se ovo narečje smatra najugroženijim hrvatskim narečjem, jer polako izumire.

Štokavsko narečje je jedno od narečja centralnojužnoslovenskog dijasistema, na čijoj osnovi su standardizovani srpski, hrvatski, srpskohrvatski i bošnjački jezik, kao i predloženi crnogorski jezik.

ШТОКАВСКО НАРЕЧЈЕ

1. Западна и источна штокавица

Западна штокавица граничила је пре великих сеоба (углавном 16. и 17. век) с кајкавским и чакавским наречјем те с источном штокавицом. Према кајкавцима граница је ишла приближно од ушћа Уне у Саву према североистоку прилично источније од данашње Вировитице и даље у данашњу Мађарску. Чакавско-западноштокавска граница очито није била оштра, али се као њено простирање може узети подручје незнатно источно од Уне, затим Динара, уз избијање на море источно од Цетине. Острва су била чакавска, обала западноштокавска, али западни Пељешац, Корчула и Ластово су чакавски, источни Пељешац, Мљет и острва пред Дубровником западноштокавски.

Граница између две штокавице је ишла Дунавом па затим до подручја нешто западно од Дрине и одатле је граница ишла према Неретви, али тако да је Неретва с околином била у западној штокавици; затим је одвојила западноштокавско Дубровачко приморје од залеђа и излази на море у Боки которској. Бокељски католици вероватно су имали говор западноштокавскога типа, православци у Боки говор источноштокавске физиономије.

Источна штокавица простира се од подручја западне штокавице до подручја торлачког нарјечја, то јест до зоне од Албаније преко Косова и данашњег Сталаћа до данашњег Доњег Милановца на Дунаву.

У другом периоду, 13.-14. век, долази до већег броја промена гласова и облика, што на крају има за последицу редуцију броја гласова из фонемског инвентара староцрквенославенскога језика. Треће раздобље, у 14. и 15. веку, сведок је мешања дијалеката, већих миграција због османске најезде, нестанка посебних облика западне и источне штокавице и стварања новоштокавских дијалеката који остају супостојати с старовоштокавским.

2. Подела штокавског наречја

Штокавско наречје се класификује према два правила: ради ли се о *новоштокавском* или *староштокавском* дијалекту, те о рефлексу прасловенског фонема јат, што се често у латиници бележи као ѓ.

Староштокавски

Славонски

Славонским дијалектом се говори у деловима Славоније. Мешаног рефлекса јата, икавско/екавско/ијекавски, у славонском дијалекту превладава икавски рефлекс јата. Изворни говорници су углавном Хрвати Шокци.

Источнобосански

Источнобосански или шћакавско-ијекавски је стари босански дијалект којим се говори на ширем подручју које укључује Сарајево, Тузлу, део Посавине и говори у поречју Фојнице, затим у босанско-хрватским исељеничким оазама око Вировитице, Хрватске Костајнице и неким хрватским насељима у Мађарској. Углавном је ијекавски, уз појединачне икавске и екавске рефлексе јата. Карактеристика им је изговорна група – *ића* уместо –*ита* у новоштокавици (клијешћа/кleshта). Изворни говорници су углавном Бошњаци и Хрвати, затим мањи део Срба на подручју планине Озрен.

Косовско-ресавски

Староштокавски екавски или косовско-ресавски говори се на подручју дела севернога Косова и североисточне Србије. Задржао је и неке архаичне облике у морфологији, највише у променама по падежима. Изворни говорници су у великој већини Срби.

Зетско-јужносанџачки

Староштокавски ијекавски или зетско-јужносанџачки говори се у источном делу Црне Горе и југозападном делу Србије, историјској Рашкој која је за доба турске владавине добила име Санџак. Једна од специфичности је и доста често секундарно јотовање (нпр. *ђевојка*), често уз појаву нових фонема (/š/, /ž/). Изворни говорници су углавном Црногорци, Бошњаци и Срби.

Новоштокавски

Босанско-далматински или новоштокавски икавски

Дубровачки дијалект

Некад је овај дијалект био посебан, а данас је део ијекавског новоштокавског дијалекта.

Источнохерцеговачки или новоштокавско (и)јекавски

Источнохерцеговачки дијалекат је млађи штокавски дијалекат ијекавског изговора. Њиме се говори у источној Херцеговини, западној Србији, као и у Хрватској. У Хрватској источнохерцеговачки дијалекат је матерњи говор готово свим Србима, као и осталим националностима у пределима са изразито јаким српским имиграцијама (Војна крајина, делом Славонија и Дубровачко приморје). Овом дијалекту припада и већина штокавских говора Босне. Простире се на запад све до Чакавског и Кајкавског наречја, а на север све до Мађарске.

Војвођанско-шумадијски или новоштокавски екавски

Војвођанско-шумадијски дијалекат припада групи млађих штокавских дијалеката. Заступљен је у највећем делу северозападне Србије, у Срему, Шумадији, Београду, највећем делу Бачке и Баната. Овим дијалектом говоре и Срби у Мађарској и Румунији.

3. Opšte osobine štokavskoga narečja

Ime potiče od upitne zamenice **što/šta**. Najrasprostranjenije je narečje tzv. srednjojužnoslovenskoga dijasistema čije se područje u vreme migracija izazvanih osmanskim osvajanjem hrvatskih zemalja (od 15. veka) znatno proširilo na štetu čakavskog i kajkavskog narečja.

Glavne osobine većine štokavskih govora su:

- zamenica **što**
- prelazak /q/ u /u/ (vuk, sunce)
- zamena slogotvornog /l/ s /o/ na kraju reči ili sloga (pisal/pisao, govoril/govorio)
- u nekim krajevima /h/ ('oću, 'ajde)
- naglasak »pomaknut« sa poslednjega sloga
- nenaglašene dužine i drugo.

U delu štokavskih govora, otprilike od 16. veka razvile su se karakteristike zbog koji se ti govori nazivaju novoštokavskima.

Glavne su novoštokavske osobine:

- novo akcentovanje
- o četvoroakcenatski sistem
- o na unutrašnjim slogovima samo uzlazni akcenti
- o poslednji slog bez akcenta
- o nenaglašena dužina samo iza akcenta

- umetanje -ov-/-ev- u deklinaciji dela imenica muškoga roda (krajevi/putovi; takozvana duga množina)
- izjednačavanje padeža u množini (na primer dativ množina selima, lokativ (o) selima, instrumental selima).

Zapadno štokavski dijalekti (istočnobosanski, mlađji ikavski, slavonski)

Istočno štokavski dijalekti

- Šumadijsko-vojvodjanski
- Istočnohercegovački
- Zetsko-južnosandžački
- Kosovsko-resavski
- (smederevsko-vršački)
- Prizrensko-timočki (prizrensko-južnomoravski, svrljiško-zaplanjski, timočko-dužnički)

Šumadijsko-vojvođanski dijalekat je srpski dijalekat koji pripada grupi mlađih štokavskih (novoštokavskih) dijalekata. Zastupljen je u najvećem delu severozapadne Srbije, u Sremu, Šumadiji, Beogradu, najvećem delu Bačke i Banata (osim krajnje severozapadnog dela Bačke, gde se govori ikavski i krajnjeg jugoistočnog dela Banata, koji je zahvaćen kosovsko-resavskim dijalektom). Ovim dijalektom govore i Srbi u Mađarskoj i Rumuniji.

Osobine: četvoroakcenatski sistem i instrumental i lokativ množine na -ima/-ama. Glasa h uglavnom nema u ovom dijalektu. Grupa -ao sažima se u o: pevo, čito. Ovaj dijalekt je ušao u osnovu srpskog književnog jezika u svojoj celini.

Ovaj dijalekat deli se na severnosrbijanski, beogradski i vojvođanski poddijalekt.

Zetsko-južnosandžački dijalekat je srpski dijalekat koji počinje od Perasta i Ulcinja na jugu i jugozapadu, te se prostire sve do granice sa Albanijom. Obuhvata najveći deo Crne Gore, kao i delove Srbije oko Sandžaka.

Karakteristike ovog dijalekta su sledeće: dijalekat je ijekavski, što znači da se stari glas jat u ovom dijalektu zamenio sa -je, odnosno -ije, u zavisnosti od dužine sloga. Akcentuacija kod ovog dijalekta je starijeg tipa, pa tako postoje samo dugouzlazni i kratkosilazni akcenti i na mestima, gde ovo književni jezik ne dozvoljava. Vršni se jekavsko jotovanje, pa su tako reči djeca, djevojka i pjesma u zetsko-južnosandžačkom dijalektu postali đeca, đevojka i pljesma. Infinitiv, za koji je u standardnom književnom jeziku uobičajeno da se upotrebljava uz nastavak -ti (pevati, misliti, spavati), u ovom dijalektom izgovara se uz nastavak -t (pjevat, mislit, spavat). Iako u standardnom književnom jeziku glagolski oblici imperfekat i aorist nisu više u živoj upotrebi, oni se još uvek koriste u ovom dijalektu (npr. On iđase kod mene).

Kosovsko-resavski dijalekt je staroštokavski dijalekt srpskog jezika, kojim se govori u centralnom području Srbije, pravcem severoistok - jugozapad. To je govor kojim se govori u Metohiji, na Kopaoniku, dolinom Zapadne i Velike Morave, u istočnoj Srbiji (Negotin, Zaječar) i istočnom Banatu (Vršac sa okolinom). Zapadna granica ovog govora ide niz reku Ibar, do njenog utoka u Zapadnu Moravu, preko Kragujevca i Kragujevačke Rače, Smedereva i Smederevske Palanke, tik uz Beograd.

Razlikuje se u vrsti i položaju akcenta. Padežni sistem ovog dijalekta je vrlo raznolik, krećući se od svih sedam padeža (čak je u pojedinim primerima lokativ morfološki različit o dativa, npr. idem kak crešnjama - idem prema trešnjama, ali zrele crešnje na crešnju - zreo je rod na trešnjama), do svedenog na pet (nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ). Glas /h/ u ovom dijalektu, kao u drugim srpskim dijalektima ne postoji, u rečima ili se ne javlja (oću, leba), ili je zamenjen sa /j/ (grej kao greh), sa /k/ (tepić kao tepih).

Prizrensko-timočki dijalekt je dijalekt srpskog jezika, staroštokavske grupe, kojim se govori na prostoru od Prizrena na jugu do reke Timok na severu. Njegova istočna granica je, počev južno od Zaječara, granica sa Bugarskom, do granice sa Makedonijom, a zapadna - od granice sa Albanijom, preko Dečana i Vučitrna do Stalaća. Postoji jedan naglasak, nalik kratkosilaznom, koji može biti na bilo kom slogu u reči. Naglasak nije promenio položaj u reči u odnosu na starosrpski. Položaj naglasaka je sličan onom u kosovsko-resavskom dijalektu, kao i svim staroštokavskim dijalektima.

Padežni sistem je analitički - u sintetičkom obliku postoji nominativ, akuzativ i vokativ, gde je akuzativ, uz predlog, preuzeo ulogu koju u standardnom jeziku ima većina drugih padeža. Suglasnika h nema (straota - strahota, greota - grehota). Primeri upotrebe priloga: "ci", i priloga „gi“ „ga" i „gu. Primer: Ću si idem kući. - Otići ću svojoj kući.